LALENİN OSMANLI VE HOLLANDA SANATINDAKİ YANSIMALARI

Ahmet DOLUNAY[1]

Mehmet E. KAHRAMAN[2]

Mehmet NUHOĞLU[3]

Öz

Ülkeler, toplumlar veya sosyal gruplar arasında kültürel etkileşimler, kimi zaman yavaş kimi zaman daha belirgin ama her zaman süreklilik göstermiştir. Bu etkileşimin kaynağı bazen bir bilim insanı, sanatçı, siyasetçi gibi kişiler üzerinden bazen bir motif, oyun, hikâye, bazen de bir çiçek üzerinden gerçekleşmiştir. Osmanlı ve Hollanda arasında kültürel etkileşimlerde lale önemli bir yer teşkil etmektedir. Makale kapsamında lalenin Osmanlı ve Hollanda resim sanatındaki yansımaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Plastik sanatlar, resim, gravür, lale, Osmanlı

[1]Doç. Dr. / YTU STF / Sanat Yönetimi / adolunaya(at)gmail.com
[2]Dr. Öğr. Üye. / YTU / STF / Sanat Yönetimi / kahramanmehmetemin(at)gmail.com
[3]YTU STF / Bileşik Sanatlar / mehmetnuhoglu77(at)hotmail.com

THE REFLECTIONS OF THE TULIP IN THE ART OF OTTOMAN AND NETHERLAND

Abstract

Cultural interactions show continuity among the countries, societies or social groups are sometimes slow but sometimes more evident, but always persistent. The source of this interactions is sometimes a scientist, artist, through people such as politicians, and sometimes a motive, games or plays, stories sometimes incurred over a flower. From this point of view, it is an important place for tulip in cultural interaction between Ottoman and Netherlands. In the context of the article, the reflections of tulip in Ottoman and Netherland art were investigated.

Keywords: Plastic arts, painting, engraving, tulip, Ottoman

Giriş

Lale figürünün kullanıldığı ilk eserler Orta Asya'da görülmeye başlamıştır (Gökyay, 1990:30). Türklerin göç hareketlerinde onlarla beraber Anadolu'ya taşınmış olan bu bitki, Türk kültüründe önemli bir motif olarak yerini almıştır. Büyük Kültür Ansiklopedisinde lale şu şekilde tanımlanmaktadır: Yapısı bakımından zambakgiller ailesine mensup olup, fiziki olarak uzun yapraklıdır ve farklı tür ve renkleri bulunan bir süs bitkisidir (Büyük Kültür Ans."Lâle" mad., 2895). Kelime anlamı olarak Gelişim Hachette Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisinde; Çiçek bölümünde, taç yaprakları, parlaktır ve ölçüleri aynı oranda altı adet yapraktan oluşmaktadır". (Lâle mad.,c.7,Meydan Yayınevi, İst.1987,s.783) şeklinde tanımlanmaktadır.

Makale kapsamında lalenin Osmanlı ve Hollanda kültürlerindeki yansımalarına genel olarak değinilmiş; bu çiçeğin iki toplum arasında ortak (kültürel, sosyal, beşeri) değer olma özelliği ve adı geçen toplumların kültür, sanat hayatındaki yansımaları araştırılmıştır.

Lale Osmanlı kültüründe belirgin şekilde kendini gösterir. Osmanlıdan Hollanda kültür ve sanatına kazandırılmasından sonra bu ülkede de hem estetik yönüyle hem de ticari bir ürün olarak varlığını göstermiştir. İki toplum arasında kültürel etkileşim ve ortak izler bağlamında yaşanan bu sürecin önemli ve olumlu sonuçlar ortaya koyduğu görülmektedir. Lale edebi, ticari, siyasi vb pek çok başlıklar altında araştırmacılara ilham kaynağı olmuştur. Bu çalışmada ise yukarıda ele alınan başlıkların dışında resim ve gravür sanatında yaşanan gelişmeler araştırılmıştır.

Yöntem ve Bulgular

Araştırma başlangıcında literatür taraması yapılarak lalenin tarihçesi ve Osmanlı kültüründeki durumu ortaya konulmuştur. Lalenin Osmanlı'dan Hollanda topraklarına olan yolculuğu nasıl gerçekleştirilmiştir, önceleri peyzaj süsleme amacıyla kullanılırken nasıl önemli bir ticari değer haline gelmiştir gibi soruların cevapları ele alınmıştır. Çalışmanın sonunda da bu bitkinin iki toplum arasındaki etkileşimi ve kültürel yansımaları araştırılmıştır.

Yapılan araştırmalar doğrultusunda Osmanlı'da lale hem peyzaj anlamında, hem de kültür ve edebiyat bağlamında ayrı bir önem taşımaktadır. Divan edebiyatında Gül ve Lale bazı kavramları temsil eden nadir çiçeklerden biridir. Ortaya çıkmasından itibaren Osmanlı'da ve Hollanda'ya kazandırılmasından itibaren

de bu ülke de hem ekonomik hem kültürel olarak belirgin bir şekilde varlığını ortaya koyduğu görülmektedir.

Lâlenin Yapısı ve Menşe'i

Süs bitkileri ve çiçeklerin Türk kültüründe önemli bir yeri vardır. Türk kültüründe ayrı bir öneme sahip olan lâle motifinin ise ilk olarak Orta Asya'da kullanılmaya başladığı görülmektedir (Yayan, 1995: 300). Lâle; yapılarının benzerlikleri nedeniyle palmet grubundan kabul edilir (Kuru, 1994: 2-4). Hun İmparatorluk sanatına ait kaynaklarda ve kurganlarda çıkarılan buluntularda Lâle motifinin sıklıkla kullanıldığı süs ve kullanım eşyalarına rastlanmıştır. M.Ö. 5. ve 6. yüzyıllarda I. Pazırık Kurganı'nda ortaya çıkarılan at koşum takımları, ahşap malzemeler ve eğerlerde kullanılan deri parçalarında, lâle ve palmet süslemeleri görülmektedir. Uygurlara ait bir mezardan çıkarılan ipek kumaş kalıntıları üzerinde de lâle motifleri bulunmaktadır (Yayan, 1995: 3).

Kültürel Yansımalar Bakımından Lale

Laleyi Osmanlı ve Hollanda kültüründe pek çok alanda görmek mümkündür. Bunlar peyzaj, kültür sanat, ekonomi vb alanlardır. Özellikle Hollanda'da ekonomik anlamda verilen değerin bir göstergesi olarak lale için özel bir borsanın kurulmuş olması ve pek çok kişiyi ya zengin etmesi ya da iflasa götürerek ekonomik krize sürüklemesi dünya tarihinde tektir. Günümüzün dijital paralarından biri olan "Bitcoin" gibi zaman zaman yükselip düşen değerlerle, el değiştiren lale soğanları bir satış trafiği oluşturmuştur. Değişik kültür sanat mecralarında yer alması açısından bakıldığında 12. yüzyıldan itibaren Büyük Selçuklu sanatçılarının da Lale motifini kullanmaya başladıkları görülmektedir. Lalenin Anadolu'ya olan yolculuğunun ise Türkler ile birlikte gerçekleştiği kabul edilir. Resimsel anlamda, Anadolu Selçukluda bazı eserlerde özellikle Başkent Konya'da lale figürleri kullanılmaya başlamıştır (Kartal, 1997: 109). İstanbul'un Fethi ile beraber Fatih Sultan Mehmet'in emirleri ile birlikte şehir yeniden imar edilirken peyzaj unsuru olarak lalenin belirgin şekilde kullanıldığı görülmektedir (Türk Ansiklopedisi, "Lâle": 22, 459). Bireysel anlamda Fatih'in bir hobisi olan peyzaj, lale kullanımı konusunda yönlendirmeler yapmasının temelini oluşturur (Alderson, 1999: 196).

Osmanlı kültüründe lale, sanat objesi olarak ve çevre düzenleme (peyzaj) alanında önemli öğelerden biridir. Park, bahçe gibi sosyal alanların süslemelerinde genellikle lale kullanılmıştır. II. Selim zamanının devlet evraklarında, çok sayıda lale ve sümbül soğanları sipariş edildiğine dair kayıtların yer aldığı görülmektedir. Bu bitki sadece devlet imkânlarıyla değil, vatandaşların kişisel girişimleri sonucunda da satın alınmış ya da yeni türler elde edilmesi için çalışmalar yapılmıştır.

Osmanlı'da lale bahçeleri ülkeye gelen pek çok turisti de etkilemiştir. Bu kapsamda Fransız şair Alphonse de Lamartin Topkapı Sarayı gezisinde peyzaj düzenlemesi ve lalelerden ne denli etkilendiğini anlatan bir makale kaleme almıştır (Atay, 1997: 60). Bayan Julia Parabe ise İstanbul'un ağaç ve çiçeklerle bezenmiş caddelerini, evlerini ve yalılarını gördükçe, "Keşke Shakespeare, Romeo ve Juliet'in bahçe sahnelerini yazmadan önce Boğaziçi'ni görseydi" ifadelerini kullanmıştır.

Avrupa'da lale için kullanılan "tulip" veya "tulipe" kelimelerinin nasıl ortaya çıktığı hakkında kaynaklarda farklı anlatımlar bulunmaktadır. Bunlardan birinde şu ifadeler yer almaktadır:

1554-1562 yılları arasında Kanunî Sultan Süleyman döneminde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun özel elçisi olarak görev yapmış olan Ogier Ghiselin De Busbecq, Sultan Ahmet semtindeki bir kahvehanede oturmaktadır. Dönemin gençlerinin sevdiği kıza mesaj vermek için kulağına farklı anlamlar taşıyan lale taktığını görür ve dikkatini çeker. Kendi memleketinde böyle bir çiçek bulunmamaktadır. Gençlerden birine başını işaret ederek, "O nedir?" diye sorar. Genç de kulağına taktığı laleyi unutmuş, serpuşuna doladığı tülbent'in sorulduğunu düşünerek cevaben "tülbent" der. (https://www.skylife.com/tr/2010-04/bagri-yanik-asik (30 Kasım 2019)).

Busbecq, lale soğanlarını alıp, İstanbul'dan Avusturya'ya ve Hollanda'ya kitap sandıklarının arasına saklayarak göndermiştir. Oradaki arkadaşına bir mektup yazmıştır. Mektupta; "Bu soğanlar senin çok hoşuna gidecek, çok güzel çiçek açar. Türkler buna tülbent diyorlar." der (https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/lale-vahdeti-temsil-eder/1116977 (30 Kasım 2019)). Bu yanlış anlaşılmanın lalenin Avrupa'da "tulip" ismiyle anılmasına sebep olduğu kaynaklarda geçmektedir.

Lalenin Osmanlı ve Hollanda Sanatındaki Yansımaları

Bu bölümde lale motifinin yer aldığı bazı sanat eserleri ele alınmıştır. Bunun yanında her iki toplum kültüründe daha belirgin bir şekilde kendini göstermiş olan laleye ait örneklere yer verilmiştir. Tabii ki resim ve gravür sanatında pek çok eserde farklı çiçek türlerine yer verilmiştir, bu sıradan bir durum olarak da kabul edilebilir. Ancak burada ele alınan durum Lalenin, bir eserin görsel zenginliği ve anlam bütünlüğünü desteklemesi yanında, belirgin bir şekilde kültürel yansımasını ortaya koyduğu eserlerdir.

Minyatür (Latince "miniare" kökünden türetilen kelime Fransızcaya "miniature" biçimiyle geçmiş, oradan Türkçeye intikal etmiştir.) genel olarak elyazması eserlerde ele alınan konunun anlatımını destekleyen illüstratif resimlerdir.

Zaman içinde minyatür başlı başına bir sanat eseri olarak karşımıza çıkar. Osmanlı'da tasvir, nakış olarak adlandırılan bu eserler (Mahir, "Minyatür" TDV İslâm Ansiklopedisi: 30, 118), kendine özel perspektif kuralları olan, anatomik kurullara bağlı kalmadan, ışık ve gölgeye dikkat edilerek derinlik elde edilmiş çalışmalardır (Mahir, 2005: 15-18).

Hollanda Ekonomisinde Lale

Başta da belirtildiği gibi lale, Hollanda ekonomisinde önemli izler bırakmıştır. Ekonomik anlamda lale çılgınlığını şu rakamlar daha net ortaya koymaktadır: 1630'lu yıllarda, fiyatlarda çakılma yaşanana kadar, bir lale soğanının fiyatı üç ay içerisinde 20 katına çıkmış, hatta bazı türler, Hollanda'da lüks bir evin maliyetine kadar ulaşmıştır.

Kıta Avrupa'sına gelen zenginlikle beraber, Osmanlılardan Hollanda'ya getirilen lale soğanları, üzerinde spekülasyon uygulanan ilk emtia olmuştur. Dünyanın ilk vadeli işlem piyasası olma özelliğini taşıyan bu emtia, değerinin hızla yükseldiği dönemde, birçok yatırımcıyı zengin etmiştir. Birikimlerini bu piyasada değerlendiren isimlerden biri ise, ünlü Hollandalı ressam Jan van Goyen'dir. 1596-1656 yılların arasında yaşayan Jan van Goyen, kendisini bu piyasaya girmekten alıkoyamaz. Ancak diğer birçok yatırımcı gibi gözden kaçırdığı bir şey vardır: Bu balon bir gün patlayacak ve birçok yatırımcısını iflasa sürükleyecektir.

Fiyatların hızla yükselişi sırasında yatırım yapan Jan van Goyen, Şubat 1637'de birkaç yatırımcının lalelerine alıcı bulamamasıyla başlayan çöküş zincirinde, kaybedenlerden biri olacaktır. Tüm yatırımcılar lalelerini ellerinden çıkarmak istemişler, ancak karşılarında hiçbir alıcı bulamamışlardır. Lale fiyatları yerle bir olur. Bu çöküşün Jan van Goyen'in sanatına etkisi ise hayli olumlu olur. Borçlarını ödemek için sanatını kullanmaktan başka çaresi olmayan Jan van Goyen, 1200'den fazla resim, 800'den fazla da çizim yaparak, Hollanda tarihinin en üretken ressamlarından biri olur.

Lale'nin Hollanda Resim Sanatındaki Yansımaları

Resim sanatında farklı akım ve tekniklerde pek çok konu ele alınmaktadır. Lale de bunlardan birisidir. Ancak o diğer çiçeklerden farklı olarak kültürel, ekonomik vb alanlarda belirgin bir süreç içinde baş aktör olarak yer almıştır. Elbette dünyada ciddi boyutlarda bir çiçek pazarı, çiçeğin estetik anlamda taşıdığı değer vardır. Türk tarihinde bir devre adını veren (Lale Devri) ve ekonomik anlamda bir borsası oluşan nadir çiçeklerden biri olmuştur lale. Aşağıda plastik sanatlarda lalenin belirgin olarak işlendiği birkaç örnek ele alınmıştır.

Şekil 1 : Levni, "Acem Şahı Hazinedarı Kıymetli Civani"
(www.soane.co.uk/journal/exotic-tulips/ (30 Kasım 2019)

Acem Şahı Hazinedarı Kıymetli Civani" adlı eser (Şekil–1); üzerindeki talik yazıdan minyatürdeki kişinin kimliği hakkında bilgi vermektedir. Eser Levni'nin çalışmalarında sıklıkla kullandığı 4/3 görünüş açısından çizimi yapılmıştır. Figürün üzerinde astarı sarı, Mor bir pelerin bulunmaktadır. Kıyafetinin düğmeleri çiçek yapısında, dairesel formlarla bezenmiştir. Yeşil renkli bir başlık ve çevresinde sarık, sarı çarık ve pelerin içinde mavi bir gömlek yer almaktadır. Renklendirmede karşıtlık ustalıkla kullanılmıştır. Figürün elinde zarif bir şekilde tutulmuş "İstanbul Lalesi" adı ile anılan lale bulunmaktadır (İlden, 2011: 1307). Lale, figürün yanında belirgin bir şekilde kendini göstermekte, bir dekoratif öğe olarak kaybolmamaktadır.

Lale figürü Osmanlılı ve Hollandalı pek çok sanatçı tarafından ele alınmıştır. Bunlar bazen ara bir form olarak eserde yer alırken bazen de belirgin şekilde eserde kendisini göstermektedir. Makale kapsamında bütün bu eserlere yer vermek mümkün olmayacağı için her iki kültürden örnek birkaç eserin analizi yapılmıştır.

Four Tulips (Dört Lale)

Four Tulips | ca. 1635 | Jakob Marrel (Dutch) | Watercolor on vellum (https://www.metmuseum.org/art/collection/search/337769) (30 Kasım 2019)

Sunday Morning;

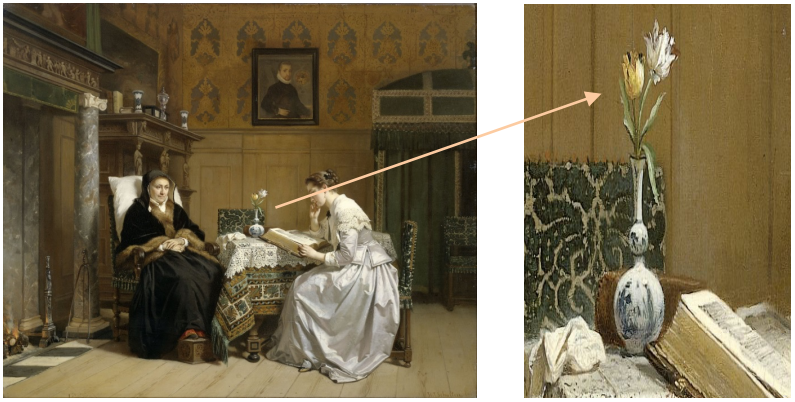

Şekil 2 : "Sunday Morning", 1865 – 1868, h:55 cm × w:66,5 cm, Hendrik Jacobus Scholten (https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/SK-A-1130) (30 Kasım 2019)

Pazar sabahı adlı bu eserde 17. yüzyıla ait bir iç mekân tasvir edilmektedir. Yanmakta olan bir şömine önünde sandalyede oturan iki bayan görülmektedir. Bayanlardan biri yaşlı ve diğeri daha gençtir. Genç bayanın kutsal kitaptan metinler okuduğu görülmektedir. Genel olarak iç mekân dönemin izlerini taşımakta, oldukça dekoratif ve ayrıntılı süslemeler bulunmaktadır. Ortadaki masanın üzerinde bir vazo içine yerleştirilmiş iki lale görülmektedir. Lalelerden (olası) sarı olanı "Tulipa Heweri", beyaz olanı ise "Tulip Flaming Parrot cultivar" türlerine benzemektedir.

Het Naaistertje

Şekil 3 : "Het naaistertje", Sanatçı: Jozef Israëls, h 75.7 cm × w 61.2 cm × t 3.2 cm, d 13 cm, Tual üzerine yağlıboya (https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/SK-A-2616) (30 Kasım 2019).

Terzi, genç kız bir giysi tamir etmektedir. Sol tarafta yer alan pencereden içeriye gün ışığı süzülmektedir. Pencerenin önünde bir vazo içinde lale yer almaktadır. Lalenin belirgin canlı rengi ve vazodaki ışık yansıması eserde bir denge unsuru olup belirleyici bir durumda yer almaktadır. Resmin sağ tarafında duvarda çiniler olduğu görülmektedir.

Sonuç

Lale 13. yüzyıldan itibaren Anadolu'da dekoratif alanlarda yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır (Ayanoğlu, 2000: 33).

16. yüzyılın ilk yarısından itibaren çini sanatında kullanılmaya başlanan mercan kırmızısı rengi ile birlikte lâle motifleri görülmeye başlamıştır. Bu kapsamda cami, türbe gibi yapılarda kullanılan çinilerde lale figürlerine sıklıkla rastlanmaktadır. Seramik sanatında da lâlenin sümbül, karanfil, gül gibi çiçeklerle motif unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir. Lale, tekstilde de motif olarak kullanılmıştır. Örneğin; III. Murat ve Yavuz Sultan Selim'in, sadece lâle figürü ile bezenmiş kaftanları bulunmaktadır. Hatta lâle, kimi sultanların ayakkabı ve çizmelerinde bile birer süsleme unsuru olarak karşımıza çıkar (Söylemez, 2002: 54).

Lale, 18. yüzyılın başlarında Osmanlı'da adını bir devre vermiştir. Kendisine her yıl özel etkinlikler tertip edilen nadir bir çiçek olmuştur. Bu etkinliklerde özellikle İstanbul, rengârenk laleler ile süslenmiş, pek çok eğlenceler düzenlenmiştir. Bu eğlencelerin en yüksek seviyede yaşandığı III. Ahmed döneminde, Levni'nin rengârenk minyatür eserlerinde laleye gösterilen tutkuyu görmek mümkündür. Günümüzde de özellikle İstanbul'da lale festivalleri düzenlenmeye devam etmektedir. Her yıl Nisan-Mayıs aylarında yapılan etkinlikler kültür sanat ve eğlence temelinde gerçekleşmektedir. İstanbul'un farklı bölgelerinde yetiştirilen binlerce lale ile İstanbul adeta yaşayan bir tabloya dönüşmektedir.

Sanat olgu ve nesneleri kendi terminolojisiyle yorumlayıp ona yeni bir biçim ve kimlik kazandırmaktadır. Sanat, evrensel bir dil olması nedeniyle uluslar ve kişiler arası iletişimde belirgin ve önemli kanallar açmaktadır. Makale kapsamında ele alınmış olan lale ve onun etrafında oluşsan değişik sanat eserleri, günümüzdeki etkinlikleri her iki toplumun kendi kültürel yapıları üzerinde toplumsal yönlerini okumak mümkün hale gelmektedir.

Kaynaklar

Alderson, Anthony, Dolphin. Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı. Çev. Şerafettin Severcan. İstanbul: İz Yayıncılık.

Atay, İbrahim. Osmanlıda Tabiat Sevgisi Ve Tefekkürün Simgesi Bir Çiçek " lâle ". Tarih Ve Medeniyet, Temmuz 1997.

Ayanoğlu, Gönül. Osmanlı Türklerinde Lâle'ye Verilen Önem. Türksoy Türk Dünyası Kültür, Sanat, Bilim, Haber ve Araştırma Dergisi. Haziran 2000

Büyük Kültür Ansiklopedisi. "Lâle"

Gelişim Hachette Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi, "Lâle". İstanbul: c.7, 1987

Gökyay, Orhan, Şaik. Divan Edebiyatında Çiçekler. Tarih ve Toplum. 76. Nisan 1990.

İlden, Serkan. Levni İmzalı İnsan Resimlerinde Figür Anlayışı, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, terature and History of Turkish or Turkic. Volume 6/1 Winter 2011, p. 1303-1315, TURKEY 2011.

Kartal, Ahmet. Klasik Türk Edebiyatında "Lale". Bilim Bilig ve Kültür Dergisi (4), Kış, 1997.

Kuru, (Çakmakoğlu), Alev. Orta Asya Türk Sanatında Palmet ve Lâle Motiflerinin Değerlendirilmesi Hakkında Bir Deneme. Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, "Lâle Motifinin Türk El Sanatları içerisindeki Yeri ve Önemi" konulu Sempozyum Bildirisi, Ankara:12 Aralık 1994.

Mahir, Banu. Osmanlı Minyatür Sanatı. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.

Mahir, Banu. "Minyatür", TDV İslâm Ansiklopedisi. c. 30.

Yayan, Gonca, Hülya. Lale Motifinin Türk El Sanatları İçerisindeki Yeri ve Kullanım Alanları. Presented at the Türkiyede El Sanatları Geleneği ve Çağdaş Sanatları İçindeki Yeri Sempozyumu, İzmir: 1995.

Söylemez, Haşim. Sinan'ın Ters Lâle'si. Aksiyon. Ocak 2002.

Türk Ansiklopedisi, Lâle. C. 22.

İnternet Kaynakları

https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/lale-vahdeti-temsil-eder/1116977 (30 Kasım 2019)

https://www.metmuseum.org/art/collection/search/337769(30 Kasım 2019)

https://www.skylife.com/tr/2010-04/bagri-yanik-asik(30 Kasım 2019)

http://www.soane.co.uk/journal/exotic-tulips/(30 Kasım 2019)

https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/SK-A-1130(30 Kasım 2019)

https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/SK-A-2616(30 Kasım 2019)